

(Piazza Cairoli 117) oraz w Archiwum Prowincji OO. Dominikanów w Krakowie.

Wyrażam nadzieję, że podany tu wykaz archiwaliów ułatwi pracę historykom zajmującym się nie tylko dziejami polskich Dominikanów, ale również polskiej kultury XV—XX w.

KS. BOLESŁAW KUMOR

WAŻNIEJSZE POLONIKA KOŚCIELNE W ARCHIWACH PAŃSTWOWYCH W WIEDNIU

W czasie pięciokrotnego mego pobytu w Wiedniu w latach 1966—1975 moja kwerenda archiwalna skupiła się głównie na materiałach odnoszących się do zagadnień kościelnych w zaborze austriackim oraz problemów demograficznych tego zaboru. Kwerenda, o której mowa w niniejszym referacie, objęła tylko Wiedeń, a w Wiedniu wyłącznie archiwa państwowe. Krótka wizyta w dobrze zorganizowanym Archiwum Archidiecezjalnym w Wiedniu przekonała mnie, że nie przechowuje ono archiwaliów odnoszących się do ziem polskich. Jedynie w bibliotece podręcznej archiwum znajduje się stosunkowo obfity zbiór polskich schematyzmów diecezjalnych z XIX stulecia, ale odnoszących się wyłącznie do diecezji trzech obrządków zaboru austriackiego. I jeszcze jedna uwaga wstępna — w referacie będę mówił wyłącznie o archiwaliach do dziejów Kościoła na ziemiach polskich w okresie porozbiorowym. W latach 1966 i 1969 kwerenda objęła głównie archiwalia w Haus- Hof- und Staatsarchiv w Wiedniu na Minoritenplatz. Archiwum to stanowi dla badacza polskiej przeszłości, zwłaszcza zaboru austriackiego, niewątpliwie bardzo ważny i zasobny ośrodek naukowy.

Zbierane przeze mnie materiały archiwalne odnosiły się głównie do organizacji metropolitalnej i diecezjalnej na ziemiach pierwszego i trzeciego zaboru austriackiego. Przepracowałem pilnie nade wszystko protokolarze i indeksy do nich z posiedzeń Rady Państwa (Staatsrath) za lata 1772—1821, jako że właśnie w tych latach dokonywano na terenie ziem polskich pod panowaniem Austrii największych i bardzo częstych zmian w strukturze terytorialnej metropolii i diecezji. Przeglądnięto szczegółowo również lata 1875—1885 w poszukiwaniu materiałów odnoszących się do reorganizacji diecezji krakowskiej i podziału diecezji tarnowskiej. Zgodnie bowiem z zasadami oświeconego absolutyzmu i systemu józefińskiego wszystkie, nawet drobne zmiany w organizacji terytorialnej metropolii i diecezji musiały mieć akceptację ze strony Rady Państwa, a przede wszystkim cesarza, a dopiero w ostatecznej kolejności można je było przedstawić do ratyfikacji Stolicy Apostolskiej, ale też za pośrednictwem najwyższych dykasterii rządowych w Wiedniu. Dzięki takiej strukturze funkcjonalnej Nadwornej Kancelarii Cesarskiej w Wiedniu wszystkie pisma przychodzące i skierowane z Wiednia do Galicji

znalazły swoje odbicie w streszczeniach, zamieszczanych w protokolarzach posiedzeń Rady Państwa w formie najczęściej dłuższych regestów. Prawie w każdym wypadku pod wnioskami Rady Państwa znajduje się osobista decyzja cesarza podpisana przezeń własnoręcznie. Protokolarze są pisane w języku niemieckim tekstem gotyckim, a tylko sprawy dotyczące krajów korony św. Stefana są z reguły notowane w języku łacińskim, łącznie z decyzjami cesarskimi.

Nie trzeba dodawać, że wartość źródłowa tych materiałów jest bardzo duża i wielce pewna, chociaż sama kwerenda jest bardzo pracowita, zmusna i wymagająca wiele czasu i pracy. Ze względu bowiem na rozbudowaną biurokrację józefińską sprawy te mnożyły się w dziesiątki tysięcy i stąd prawie dla każdego roku kalendarzowego protokolarze obejmują kilka lub nawet kilkanaście olbrzymich woluminów. Nieco mniejsza jest liczba indeksów, a z tych trzeba koniecznie korzystać przed przystąpieniem do lektury protokolarzy. Dość wspomnieć, że protokolarze te (St. R. Protokoll) za lata 1772—1820 obejmują prawie 270 wielkich woluminów (St. R. Protokoll nr 46: 1774 — nr 304: 1821). Stosownie do liczby woluminów protokolarzy dla jednego roku układa się liczba woluminów indeksów do tychże protokolarzy. Z reguły każdy rok obejmuje przynajmniej dwa woluminy indeksu, a niektóre lata mają ich więcej. Za omawiane 50 lat jest przeszło 110 woluminów indeksów. Dużą pomocą w korzystaniu z tych indeksów jest dwutomowy, obszerny indeks do indeksów. Kancelaria wiedeńska była tak prowadzona do końca istnienia Cesarstwa Austriackiego (1918). Zatem liczba woluminów protokolarzy i indeksów za cały okres porozbiorowy narasta w tysiące.

W zakresie organizacji kościelnej są tu materiały dotyczące granic i struktury organizacyjnej metropolii lwowskiej wszystkich trzech obrządków: łacińskiego, greckokatolickiego i ormiańskiego, tworzenia i organizacji nowych diecezji w Tarnowie (1783/86), Kielcach i Lublinie (1805), reorganizacji i cyrumskrypcji archidiecezji lwowskiej wszystkich trzech obrządków oraz diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego i greckokatolickiego, krakowskiej, a także archidiecezji gnieźnieńskiej i diecezji wrocławskiej, poznańskiej, płockiej, spiskiej, a nadto chełmskiej, łuckiej i kamienieckiej obydwóch obrządków, wreszcie włodzimierskiej obrządku greckokatolickiego. Nie brak też cennych materiałów odnoszących się do wewnętrznej struktury organizacyjnej poszczególnych diecezji, jak konsystorze, sądy biskupie, kapituły katedralne i kolegiackie, seminaria generalne i diecezjalne, sufragany, nominacje biskupów, kanoników itp. Bardzo obfite materiały protokolarzy dotyczą kasaty klasztorów i beneficjów prostych w Galicji, spraw materialnych Kościoła i jego instytucji, funduszu religijnego, kształcenia i wychowywania kleru, a często również funkcji pastoralnych Kościoła, czy też ogólnego problemu narzucania reżymu józefińskiego Kościołowi w obydwóch zaborach austriackich. Materiały te pozwoliły ustalić z całą precyzją szereg zjawisk, faktów i dat z zakresu omawianej problematyki, jako że pochodziły z pierwszej ręki i miały wysoką wartość przedmiotową.

Odpowiednikiem zespołu protokolarzy jest olbrzymi zasób Staatsrath Akten. Są to oryginalne akta i dokumenty, których streszczenie zamieszczono w protokolarzach. Są one ułożone chronologicznie w porządku cyfrowym numerów protokolarzy w osobnych kasetonach. Tych kasetonów są tysiące, ponieważ dla jednego roku jest ich kilka lub kilkanaście. Trzeba jednak zauważyć, że olbrzymia część tych archiwaliów dla spraw kościelnych prze-

chowywana jest obecnie w Allgemeines Verwaltungsarchiv w Wiedniu. W omawianym Hof- Haus- und Staatsarchiv zespół ten jest zachowany dopiero od około 1850 r. i to z dużymi brakami. Osobiście stwierdziłem brak kilku ważnych dokumentów dotyczących biskupstwa krakowskiego i tarnowskiego. W tymże archiwum znajdują się również protokoły wizytacyjne niektórych diecezji galicyjskich z lat 1825—1840 (np. diecezji tarnowskiej i archidiecezji lwowskiej ob. łac.); są one tym cenniejsze, że w archiwach diecezjalnych tychże diecezji wizytacje takie się nie zachowały.

Drugi ważny zbiór archiwaliów dla spraw kościelnych Galicji, przechowywany w Haus- Hof- und Staatsarchiv w Wiedniu, to materiały Geistliche Agentie-Akten. Jest to właściwie archiwum ambasadorów austriackich przy Watykanie, oczywiście tylko w tym zakresie, i obejmuje materiały dotyczące obsady biskupstw i kapituł katedralnych, a po roku 1850 tylko pierwszej godności kapitulnej w całej monarchii austro-węgierskiej. Są tu zatem materiały archiwalne odnoszące się do obsady polskich biskupstw i kapituł katedralnych dla trzech obrządków poszczególnych biskupstw galicyjskich. I te materiały są bardzo bogate; obejmują bowiem tylko za lata 1785—1901 aż 200 dużych fascykułów (Geistliche Agentie-Akten, Fasc. 5: 1785— 205: 1901).

Archiwalia nagromadzone w tych fascykułach obejmują procesy informacyjne biskupów ordynariuszów i sufraganów, kopie wierzytelne i notarialne dokumentów nominacyjnych cesarskich dla biskupów, w podobnym charakterze kopie prekonizacyjnych bull papieskich, skierowywanych przy takiej okazji do nominatów, metropolity, cesarza, kapituły katedralnej i wiernych, korespondencję nominata z ambasadą austriacką przy Watykanie, jego wyznanie wiary, różne taksy itp. W materiałach tych brak jednak list i personaliów kandydatów na biskupstwa. Listy te były sporządzane przez Gubernium względnie Namestnictwo Lwowskie, lub też przez Nadworną Kancelarię Cesarską i przedstawiane cesarzowi do ostatecznej decyzji. Materiały te znajdują się w innych zbiorach.

Na specjalną uwagę zasługują dwie wielkie relacje na temat obydwóch Galicji. Pierwsza z nich została sporządzona w 1783 r. przez Jana Wacława Margelika w oparciu o obszerny, 53-pytaniowy kwestionariusz. Drugą relację o stanie Galicji Zachodniej opracował Antoni Baldacci w 1804 r. Relacja ta obejmuje około 1200 stron in folio i bardzo obfite wykazy statystyczne. Obydwie relacje zawierają również bogate materiały do spraw kościelnych w Galicji (Organizacja centralna i terytorialna Kościoła, klasztory, duchowieństwo diecezjalne i zakonne, życie religijno-moralne wiernych). Obydwie ankiety zostały wykorzystane przez polskich uczonych. Na podstawie pierwszej z 1783 r. napisał dużą rozprawę Wacław Tokarz¹, zaś z drugiej korzystał bardzo obficie w swej monografii o Galicji Zachodniej Tadeusz Mencil², a także podpisany w badaniach nad problemami zaludnienia polskich ziem zaboru austriackiego³.

W latach 1971—1975 pobyt w Wiedniu został poświęcony kwerendzie w najbogatszych zbiorach archiwalnych dla spraw kościelnych w Galicji w latach 1772—1850, które znajdują się w Allgemeines Verwaltungsarchiv

¹ W. Tokarz: *Galicja w początkach ery józefińskiej w świetle ankiety urzędowej z roku 1783*, Kraków 1909.

² T. Mencil: *Halicja Zachodnia 1795—1809, Studium z dziejów ziem polskich zaboru austriackiego po III rozbiore, Lublin 1976.*

³ B. Kumor: *Spisy ludności w Galicji z lat 1800—1808*, „Prześl. demogr. Pol.”, t. 5: 1972, s. 65—91.

w Wiedniu przy Wallnerstrasse. Główne zespoły dotyczące tych spraw — to Alte Kultus Akten, obejmujące paręset fascykułów. Dla dziejów kościelnych zaboru austriackiego kapitalne znaczenie mają fascykuły, obejmujące materiały i archiwalia znoszonych przez władze józefińskie klasztorów (Alte Kultus Akten, nr 60 i nn., nr 102 A-G, nr 649 nn.), łącznie z archiwaliami skasowanych klasztorów jezuickich.

Bardzo ważne materiały znajdują się w fascykułach 133—145, obejmujące różnorodne archiwalia, zgromadzone w osobnych tekach, a dotyczące wszystkich trzech arcybiskupów we Lwowie — obrządku łacińskiego (nr 135—136), greckokatolickiego (nr 138) i ormiańskokatolickiego (nr 140), a nadto diecezji w Tarnowie (Kielce, Tyniec — nr 144), Przemyślu ob. łac. (nr 141) i greckokatolickiego (nr 142), Wrocławiu (nr 122), Krakowie (nr 34—35, 135), oraz tak zwane Generalia, odnoszące się do wszystkich diecezji galicyjskich (nr 133—134). W zespole tym należy również wymienić archiwalia odnoszące się do kapituły metropolitalnej we Lwowie (nr 36) oraz katedralnych w Krakowie (nr 145), Przemyślu (nr 37) i Tarnowie (nr 41).

Materiały zgromadzone w tych fascykułach są nad wyraz bogate i różnorodne. Są tu oryginalne pisma poszczególnych arcybiskupów i biskupów, konsystorzy biskupich, kapituł katedralnych, urzędów cyrkularnych, Gubernium względnie Namiestnictwa Lwowskiego, Kancelarii Nadwornej lub innych dykasterii wiedeńskich, oryginalne lub uwierzytelnione w kopiach pisma cesarskie, papieskie, nuncjuszów wiedeńskich i inne. Odnoszą się one do organizowania nowych i reorganizowania dawnych arcybiskupstw, biskupstw, kapituł katedralnych, konsystorzy i sądów biskupich, kolegiat, rezydencji biskupich, kapitulnych itp. Bardzo cenne materiały stanowią archiwalia związane z obsadą arcybiskupstw, biskupstw i kapituł katedralnych wszystkich trzech obrządków. Pozwalają one śledzić dokładnie politykę personalną władz zaborczych na odcinku kościelnym w Galicji. Jest ona tym bardziej interesująca, że w latach 1812—1849 zaznaczył się bardzo poważny narzut przez władze centralne w Wiedniu Czechów i Niemców na wyższe urzędy kościelne w łacińskich diecezjach galicyjskich.

Bardzo ciekawe materiały znajdują się w fasc. nr 419. Dotyczą one powstania, organizacji i działalności Seminarium Generalnego we Lwowie dla wszystkich diecezji galicyjskich (1783—1819) oraz poszczególnych seminariów diecezjalnych (Przemyśl, Lwów, Tarnów), a częściowo także wydziałów teologicznych we Lwowie i Krakowie.

Na osobną uwagę zasługują archiwalia odnoszące się do tak zwanej regulacji parafii (Pfarregulierung — fasc. 349—350). W związku z przeprowadzaną przez władze austriackie w roku 1784 i nn. na wielką skalę rozbudową sieci parafialnej ob. łac. w całej Galicji, nagromadzono olbrzymie materiały statystyczne, geograficzne, gospodarcze, korespondencji, projektów, map, opracowywanych przez poszczególne urzędy dziekańskie i konsystorskie, cyrkularne i gubernialne oraz wiedeńskie dykasteria rządowe. Odnoszą się one zasadniczo do ziem pierwszego zaboru oraz do sieci parafialnej ob. łac. i greckokatolickiego. Nie znaleziono natomiast akt regulacji parafii z terenów trzeciego zaboru austriackiego. Wśród tych archiwaliów specjalną wartość posiada obszerny elaborat Gubernium Lwowskiego prezentujący plan rozbudowy sieci parafialnej w całej Galicji łącznie z Bukowiną, oraz podobnej wielkości elaborat Nadwornej Komisji Duchownej w Wiedniu, zatwierdzony przez ces. Józefa II (1787) a podający dokładny i ostateczny projekt

regulacji sieci parafialnej we wszystkich diecezjach galicyjskich wraz z bardzo cennymi załącznikami statystycznymi ludności.

W fascykulach nr 351—373 zgromadzono bogate materiały, odnoszące się do poszczególnych parafii katolickich w całej Galicji z lat 1815—1918. Poszczególne parafie są ułożone alfabetycznie. Materiały te dotyczą tworzenia, rozgraniczenia, uposażenia parafii, praw patronackich, obsady i życia religijno-społecznego poszczególnych parafii. Trzeba jednak zauważyć, że najbogatsze materiały zachowały się do parafii patronatu królewskiego.

Dwukrotnie również podejmowano kwerendę w Hof- Kammersarchiw w Wiedniu, ale nie znaleziono tu ważniejszych archiwaliów do spraw kościelnych i demograficznych dla Galicji.

Omówione wyżej materiały były prawie nie wykorzystane przez polskich historyków Kościoła. Jedynie ks. Władysław Chotkowski czerpał z nich stosunkowo obficie do swoich prac⁴. Również i podpisany wykorzystał część tych materiałów, głównie w rozprawie *Granice metropolii i diecezji polskich 968—1939*⁵, oraz o obsadzie niektórych biskupstw ob. łac. w Galicji⁶. Pozostałe materiały będą wykorzystane przy opracowaniu struktury ustrojowej Kościoła Katolickiego ob. łac. w zaborze austriackim (1772—1918).

KS. MAKSO PELOZA

POLONIKA KOŚCIELNE W ARCHIWACH JUGOSŁAWII

Z WŁOSKIEGO PRZEŁOŻYŁ KS. JAN ŚRUTWA

1. Ramy chronologiczno-geograficzne tematu. Regularne i bezpośrednie kontakty instytucjonalne, więcej polityczne niż kościelne, między Polską a ludami południowo-słowiańskimi miały miejsce w XIV—XVI w. podczas unii personalnych polsko-węgiersko-chorwackich. Po rozbiorach Polski dochodziły one do skutku w ramach monarchii habsburskiej, a dokładne — w parlamencie wiedeńskim w latach 1860—1918.

Gros stosunków kościelnych między naszymi narodami sprowadzało się jednak do kontaktów, których podstawę stanowiły przemiany w Kościele Powszechnym (Humanizm, Odrodzenie, Reformacja, Reforma katolicka), a następnie do kontaktów pastoralnych, szkolnych, kulturalnych, naukowych, literackich, artystycznych i personalnych, ukierunkowanych przeważnie ku wspólnej obronie dorobku Chrześcijaństwa Zachodniego w obliczu inwazji tureckiej (XVI—XVII w.).

⁴ W. Chotkowski: *Historia polityczna Kościoła w Galicji za rządów Marii Teresy*, t. 1—2, Kraków 1909.

⁵ „Arch. Bibl. Muz.”, t. 18—24: 1969—1972.

⁶ B. Kumor: *Obsada metropolii lwowskiej obrządku łacińskiego w latach 1780—1850*, „Biał. Lub. TN”, vol. 18: 1976, Hum. 2, s. 95—105; Tenze: *Obsada biskupstwa krakowskiego w latach 1790—1914*, „Analecta Crac.”, t. 8: 1976, s. 321—343.